

Znanstvena konferencija *125 years USA-SERBIA, 125th Anniversary of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Fakultet političkih nauka, Beograd 20.-21. travanj 2007.

Konferenciju "125 godina Srbija – SAD/125 years USA – Serbia", koja je 20. i 21. travnja 2007. održana na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, organizirali su kolege sa znanstvenog projekta "Srbija i euro-atlantske integracije" dr. Ljubicke Trgovčević. Na skupu su izlagala 23 sudionika iz četiri zemlje (petorica iz SAD-a, dvojica iz Hrvatske i jedan iz Slovenije; ostali su bili iz Srbije) i različitih struka (povjesničari, politolozi, stručnjaci za američke studije i međunarodne odnose). U trenutku kada se kosovski problem konačno razrješava i kada su beogradske novine, poput *Danasa*, donosile naslove kao "Zahlađenje srpsko-američkih odnosa uoči dolaska novog ambasadora SAD u Srbiju Kamerona Mantera", a tjednici *Nin*, *Vreme* i *Evropa* detaljno propitivale "ispade stranih diplomata", uključujući i američkog, okupljanje znanstvenika koji su objašnjavali ukupnost odnosa Srbije i zemalja u čijem se sastavu nalazila, nakratko je dobilo i dnevnopolitičku težinu. Novine su, opet, izvještavale uglavnom samo o izjavama Dušana Batakovića, savjetnika predsjednika Srbije Borisa Tadića i veleposlanika SAD-a u Beogradu Michaela Polta izrečene na početku konferencije, propuštajući često navesti gdje i kojim je povodom do izjava uopće došlo. Veleposlanik SAD-a u Srbiji Michael Polt, s kravatom u bojama Virginia Tech Universityja, naglasio je kako je obljetnica međusobnih odnosa impresivna i da je upravo sada vrijeme da se raspravlja o međusobnim vezama. Veze su daleko šire od jednoga teškog problema koji trenutno zaokuplja sve čimbenike na političkoj sceni. Amerikanci razumiju važnost granica, znaju što znači biti građanin Srbije, ali nisu osobito orijentirani ka prošlosti, već žive sada i za budućnost. Kada je o tome riječ, možda bi i morali biti sličniji Srbiji. Svi ljudi na svijetu imaju ona prava koja su zagovarali američki *Founding Fathers* i to su Sjedinjene Države uvijek nastojale braniti. Katkada je rezultat takvih nastojanja bio loš, ali su namjere uvijek bile dobre, zaključivao je američki veleposlanik Polt. Samo Srbija može odlučivati o svojoj budućnosti i sada je vrijeme kada to trebaju uraditi. Dušan Bataković je bio manje precizan. Naglasio je važnost iseljeničtva za međusobne odnose, trenutak kada su se odnosi nakon pada Slobodana Miloševića s vlasti obnovili i pridonijeli stabilnosti cijelog zapadnog Balkana, važni trenutak kada je zemlja zahvaljujući predsjedniku Georgu W. Bushu ušla u Partnerstvo za mir, što je otvorilo euro-atlantske integracije. Razlike u pristupu osjetljivim problemima postoje, ali Beograd svakako želi graditi čvrste odnose s Washingtonom.

Odlično organizirani skup održan je u prostranim i modernim prostorijama Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Riječ je o vrlo dinamičnoj ustanovi, golemom fakultetu s četiri usmjerenja i čak tri tisuće studenata. FPN ima razgranatu međunarodnu suradnju (primjerice s London School of Economics pokreću zajednički program "Balkan Studies"). Izlaganja su, baš kao i na svakom sličnom skupu, bila različite kvalitete. Dio je pročitana na srpskom, dio je očito već davno tiskan i za ovu je prigodu samo prilagođen, dio je očito sklopljen brzo, bez duljih priprema. Dio se tek izdaleka mogao povezati s temom skupa zbog svoje uopćenosti ili pak nepovezanosti sa Srbijom/Jugoslavijom. Dio je, pak, bio vrlo lokalna, uzak i, bez obzira na kvalitetu, obuhvaćao je tek uski djelić odnosa dviju zemalja. Tako su neki bili više kroničari i faktografi, neki politolozi, antropolozi, dio pravi povjesničari različitih usmjerenja. Ukupno, bilo je to zanimljivo okupljanje s nizom dobrih priloga, ali svi nisu bili takvi.

Izlaganja koja bi se mogla smatrati prije svega historiografskim održana su tijekom oba dana skupa i brojčano su dominirala (ukupno 12). Dragoljub Živojinović (*Independence of the Principate of Serbia and the Establishment of Diplomatic Relations with the USA*), jedan od doajena ove problematike, podsjetio je na vrijeme kada se prvo pokušalo, preko američkog konzula u Bukureštu, pokrenuti pitanje međusobnih diplomatskih odnosa 1867. godine. Iako je prvi pokušaj propao, dogodila se za današnje pojmove neobična situacija da Magazinović, srbijanski agent koji je u Bukureštu pregovarao da se konzulu SAD-a u Rumunjskoj pridoda i akreditacija u Beogradu, postane zamjenik američkog konzula koji je vrlo brzo, očito nezadovoljan, napustio radno mjesto u Vlaškoj. Puni su diplomatski odnosi, zapravo unilateralni, uspostavljeni dok je predsjednik Vlade Kneževine Srbije bio Milan Piroćanac, jedan od sposobnijih srbijanskih političara uopće. Živojinović je izlagao na srpskom, bio je jasan, ali je uglavnom ponovio već davno utvrđenje činjenice. Uroš Lipušček (*The USA and the Establishment of the Kingdom of SHS 1918-1919*), novinar iz Ljubljane, doktor je politologije, koji se niz godina bavi Woodrow Wilsonom i nastankom Kraljevstva SHS. U SAD-u je konzultirao niz izvora, od kojih je golemi broj postao dostupan tek 1975. godine. Njegovo je izlaganje izazvalo razmjerno burne reakcije (iako ih ne treba prenatlažavati), pa čak i komentar da je Ante Trumbić inzistirao da snage Sjedinjenih Država dođu na istočnojadransku obalu zato da tamo ne dođu srbijanski vojnici!? Sve do 1917. u State Departmentu prostor europskog jugoistoka pokrivala je uprava za Bliski istok. Kasnije se fokus mijenja i Washington postaje zainteresiraniji i angažiraniji, ali su neki još tada bili svjesni da su razlike među okupljenima tako velike da će zemlja vjerojatno nestati. Ljubinka Trgovčević (*Mabel Grujić – American in Serbia*) dala je vrlo zanimljivu, mikroepizodu iz povijesti dvaju naroda. Naglašavajući da sliku o drugom stvaraju pojedinci, činjenica da je netko mogao gledati i slušati Amerikanku koja se zalaže za Srbiju u Prvome svjetskom ratu, mogla bi biti važnija za niz ljudi od svih službenih proklamacija. Istaknula je slučaj Mabel Grujić, Amerikanke udane za Srbina. Konačno, supruga ministra Vesnića bila je iz Chicaga, baš kao i supruga Woodrow Wilsona, pa je često ta veza korištena za lobiranje tijekom Mirovne konferencije. Vjekoslav Perica (*A City Between the Global and the National: The US Naval Mission in Split, 1918-1921*) izlagao je o američkoj pomorskoj misiji u Splitu o čemu danas jedva postoje sjećanja, iako je to prema njegovu sudu bio drugi susret Splita s modernizacijom. Prva je, drži Perica, bila tijekom francuske uprave, o čemu Splitske podsjeća puno toga; obala Woodrow Wilsona preimenovana je još tijekom banovinske vlasti prije Drugoga svjetskog rata. Bez Ive Tijardovića o boravku Amerikanaca u “Spalato, Dalmatia”, kako se redovito u dokumentima spominje, ne bi postojalo baš ništa, ustvrdio je Perica kojemu je epizoda boravka američke “Olimpije” poglavlje u knjizi na kojoj radi. Mile Bjelajac problematizirao je vojne odnose SAD-a i Jugoslavije od ujedinjenja do raspada zemlje (*In the Field of Military 1918-1991*), a Milan Terzić odnose tijekom Drugog svjetskog rata (*Yugoslav-American Relations in the World War II*). Tvrtko Jakovina (*Where has “War for Hearts and Souls Gone”? America and the Liberals in Yugoslavia in 1960’ and early 1970’*) pokušao je razjasniti kako to da je Washington prilično bešćutno, bez prolivenih suza, pristao uz Broza nakon što su smijenjeni političari koji su ipak bili liberalniji i skloniji zapadnim vrijednostima u Jugoslaviji početkom sedamdesetih. Ivo Visković (*1970s and 1980s as a Peak in Serbian-American Relations*), bivši veleposlanik Srbije i Crne Gore u Ljubljani u vrijeme vlade Zorana Đinđića i profesor međunarodnih odnosa, zapravo je izložio povijest diplomatskih odnosa Washingtona i Beograda od 1971. nadalje. Viskoviću je Titov posjet Nixonu 1971. i zdravica koja je, prema ocjeni i onih koji su bili tamo, bila nakićena iznad granica, bila početak zlatnog razdoblja. Odnosi su se još više popravili nakon 1976. kada su Sjedinjene Države promi-

jenile svoje stajalište prema akcijama tzv. ekstremne emigracije, napose ustaške, što se jasno vidjelo prigodom Titova posljednjeg boravka u SAD-u. Ronald Reagan, za razliku od svoga prethodnika, bio je manje izravno upućen u odnose s Beogradom. Kako se dnevna politika vodi na nižoj, razini eksperata, ona i ne doživljava temeljite promjene. Visoka razina bilateralnih posjeta u tome razdoblju ostaje tek na razini vojnih izaslanstava, ali rezultati nisu bili osobiti. Gale Stokes, umirovljeni profesor Rice Universityja u Texasu analizirao je nedavno deklasificirane izvještaje obavještajne zajednice u SAD-u o Jugoslaviji (*American National Intelligence Estimates of Socialist Yugoslavia: How Good Were They?*) Pitanje je koliki je utjecaj ovih dokumenata, tko ih uopće čita? Naglasio je nekoliko najočitijih pogrešaka, poput pogrešne procjene o potpori generalu Markosu u Grčkoj 1948., ali i nesposobnost predviđanje pada Aleksandra Rankovića 1966. godine. Najveću pozornost izazvala je, naravno, posljednja, 1990. godine objavljena procjena da se Jugoslavija raspada. Stokes se podsjetio kako je 1989. Lawrence Egelberger tijekom kongresnog saslušanja napomenuo kako je Jugoslavija vrlo ozbiljno pitanje. Stokes misli kako SAD u SFRJ krajem hladnog rata nisu mogle ništa učiniti čak ni da su htjele. U građanskom društvu zavađene strane idu na sud. Države ratuju. Dramatične se procjene iz 1990. savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika Georga Busha Brent Scowcroft jedva sjeća. George Baker, državni tajnik, vjerojatno je nikada nije ni pročitao. Tako je Stokes postavio i jedno čisto zanatsko pitanje: Kako, naime, povjesničari procjenjuju koliko i najozbiljnije vladine analize utječu na politiku? Predrag Marković i Radina Vučetić raspravljali su o kulturnim utjecajima, jedino u različitim razdobljima (*Image of America in Serbian Public in 20th Century* i *American Cultural Influence in Yugoslavia During the 1960s*). Marković je zapravo govorio o prvim poslijeratnim godinama, pokazujući koliko je Amerika bila simbol Zapada, koliko je na društvo u Beogradu i bivšoj Jugoslaviji utjecao film "Bal na vodi" i kako je mnogo knjiga, napose u nekim godinama, američko veleposlanstvo pomoglo tiskati (primjerice od 1952. do 1956. pomogli su 52 knjige; 1956. čak 32). Radina Vučetić naglasila je važnost Fulbrightove i Fordove stipendije, posjete važnih književnika poput Saula Belowa itd. Konačno, Mirjana Pavlović (*Serbs in Chicago: Emigrant Circles till 1980s*) dala je standardni prikaz djelovanja važne iseljeničke kolonije Srba u SAD-u, naglašavajući posebno pitanje raskola u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Raskolnici su smatrali da se SPC u Americi treba osamostaliti kako bi se izbjegao komunistički utjecaj koji je postojao na crkvu u zemlji. Uvjetno rečeno politološka izlaganja (ukupno deset održanih) bila su još raznolikija. Dekan FPN Mile Podunavac (*Constitutionalisation and Revolution: Federalist's Lessons*) govorio je o utjecaju američkih *Founding Fathers* na političku misao u Srbiji. Daša Duhaček (*Is "Gender" an Item of American Export into Serbian Feminist Theory*) i Dragana Mašović (*America as a Text*) analizirali su utjecaj SAD-a na neke od teorija u društvenim znanostima, neke probleme rodnih studija i Američkih studija u Srbiji. Dragan R. Simić (*US National Security Strategy 2002*) govorio je o problemima definiranja sigurnosne politike, a Aleksandra Joksimović (*Serbia-USA: Bilateral Relations in Transition*) o bilateralnim odnosima Srbije i Amerike u tranzicijskom razdoblju. Dio izlaganja, primjerice Charlesa Kegleya, umirovljenog profesora University of South Carolina (*US Foreign Policy Priorities during the 1990s*) i Gregory Raymonda, University of Idaho (*America's Foreign Policy Challenges in a Multipolar Future*), iako majstorski izložena, sa Srbijom su imali upravo onoliko veze koliko i s Mijanmarom. Raymond je problematizirao gubitak "soft power", pad ugleda SAD-a u svijetu, činjenicu da 79% od 800 politologa koje su anketirali o smjeru američke politike drži da je pad ugleda problem. Kegley smatra da je Srbija bila žrtva američke zbuđenosti, nepostojanja jasne vizije kako početkom devedesetih reagirati na probleme u svijetu i kako pomiriti američku politiku koja neprestano varira između rea-

lizma i idealizma. Bill Clinton bio je vrlo sličan Woodrow Wilsonu, vjerujući da je sada vrijeme promjene sustava u svijetu. Prema tome gledanju, samoopredjeljenje, slobodna trgovina i demokracija postaje ponovno glavno načelo. A demokracije međusobno ne ratuju, pa je stoga treba proširiti svijetom. Prestankom hladnog rata jugoistočna je Europa izašla iz žarišta, diplomati koji su se tim područjem bavili više nisu prvaci, već trećerangirani, Srbija se doživljava kao smetnja. Odlično, utemeljeno i lucidno bilo je izlaganje Gordona N. Bardosa s Columbia Universityja u New Yorku (*Malign Stars Aligned: US-Serbian Relations in the 1990s, and the Lessons for the Future*). Bardos je započeo s metaforom, navodeći kako je Srbija imala čast da nekoliko mjesta diljem SAD-a nazove po svom glavnom gradu Beogradu. Stotinjak godina kasnije, diplomatski su odnosi prekinuti (od 25. ožujka 1999. do studenoga 2000.) i zemlje su zapravo bile u ratu. Objašnjavajući što se dogodilo devedesetih, naveo je pojavu američkog trijumfalizma nakon kraja hladnog rata, suglasje liberalnoga i konzervativnog političkog spektra o nezamjenjivosti američkog iskustva, osobne patologije (primjerice Clintonovo opterećenje skandalom s Monikom Lewinski, Madeleine Albright koja drži da je Milošević isto što je Hitler bio za Europu tridesetih godina, Milošević i Mira Marković), nerazumijevanje elita obaju zemalja (srpska je utopljena u mit Drugoga svjetskog rata, SAD Srbiju vidi kao Hitlerovu Njemačku) i politički sustav, koji se mijenja. U SAD-u su tada sve važniji lobiji, a tu je, prema Bardosu, Srbija igrala vrlo loše, ne shvaćajući javnu diplomaciju i baveći se više borbom za vlast unutar Srbije (za razliku od Hrvatske, čije je dobro lobiranje nekoliko puta naglašeno). Uspješna akcija u Srbiji, uspješno rješavanje kosovskog pitanja, kako je rekao James Rubin, postao je temelj kasnijih američkih operacija u Afganistanu i Iraku. Robert Heyden s Universityja in Pittsburgh, dao je pregled odnosa Srbije i SAD-a, apostrofirajući srpsko neprepoznavanje aksioma da države imaju samo interese. Stoga je u SAD-u trebalo imati više od dva diplomata i tri konzula koliko ih je u Washingtonu bilo u jednom trenutku tijekom Miloševićeve vlasti. Srbija je "velika" samo kada dobro bira saveznike. Devedesetih godina Srbija nema nikog i ostaje mala. Slična upozorenja dao je Dragan Živojinović (*US-Yugoslav Relations During Cold War: Inappropriate Model for Contemporary Relations*) navodeći kako ono što je vrijedilo tijekom hladnog rata ne može biti model danas, jer Srbija nema privilegiran položaj koji je imala Titova Jugoslavija.

Iako ne posljednji, u određenom je smislu izlaganje Svetozara Stojanovića (*Present and Future of our Relations with the USA*), koje je nekoliko dana kasnije trebao ponoviti u National Press Clubu u Washingtonu, zatvorilo krug, povežalo aktualne događaje na Kosovu i prijedlog za rješavanje najozbiljnijeg pitanja jugoistočne Europe.

Amerika danas nema strateških interesa na Balkanu. Jedni stvarni interes očuvanje je mira. Kada je već početkom devedesetih bilo nemoguće sačuvati jedinstvenu Jugoslaviju koja bi se demokratizirala, kada se pokazalo da Milošević nije dobar nastavljatelj Gorbačova koji "antibirokratskom revolucijom" ruši okoštale strukture socijalizma, opcija je bila podjela po republičkim granicama. Sredinom i krajem devedesetih SAD je mogao intervenirati i aktivno se uključiti u rješavanje problema na zapadnom Balkanu. Pitanje je može li to još uvijek, barem na isti način. Irak je postavio dramatičnu cenzuru u vanjskoj politici jedine svjetske velesile i oduzeo Washingtonu dio kredibiliteta koji je nesumnjivo imao desetljećima.

TVRTKO JAKOVINA

Prisilni rad i Nezavisna Država Hrvatska 1941 – 1945/Zwangsarbeit und der “Unabhängige Staat Kroatien” 1941 – 1945, Organizacija izložbe: Culture and more, München; Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb; Stiftung Neue Synagoge - Centrum Judaicum, Berlin, - Katalog: Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Culture and more, München

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu 27. lipnja 2007. otvorena je izložba “Prisilni rad i Nezavisna Država Hrvatska 1941 – 1945”/“Zwangsarbeit und der ‘Unabhängige Staat Kroatien’ 1941 – 1945”. Autor izložbe i kataloga njemački je povjesničar dr. Christian Schölzel (Culture and more, München).

Stručni savjetnici na pripremi izložbe i kataloga bili su prof. dr. Ivo Goldstein (Filozofski fakultet, Zagreb), Nataša Mataušić (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb), Deana Kovačec (Hrvatski državni arhiv, Zagreb), dr. Gabriele Hammermann (Gedenkstätte Dachau) i Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske (Zagreb).

Projekt su savjetodavno, materijalno i novčano potpomogli Zaklada odgovornost, sjećanje, budućnost (Stiftung Verantwortung, Erinnerung, Zukunft), Berlin; Njemački savez muzeja (Deutschen Museumsbund), Berlin; Centralno vijeće Židova u Njemačkoj (Zentralrat der Juden in Deutschland), Berlin; Goethe-Institut, Zagreb i Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Izložba obuhvaća ukupno 14 panoa sa sljedećim naslovima: “Drugi svjetski rat i Nezavisna Država Hrvatska”, “Počinitelji”, “Strani radnici i prisilni rad”, “Prisilni rad i Nezavisna Država Hrvatska 1941 – 1945”, “Prisilni rad i NDH: Slom”, “Prisilni rad i NDH: Improvizacije”, “Prisilni rad i NDH: Regulacije”, “Prisilni rad u ‘Reichu’”, “Žrtve prisilnog rada”, “Prisilni rad u Norveškoj, u Srbiji i na talijanskom području”, “Prisilni rad u NDH”, “Solidarnost i otpor”, “Obeštećenje i sjećanje u bivšoj Jugoslaviji i u Republici Hrvatskoj”, “Obeštećenje i sjećanje u Njemačkoj, Austriji i Italiji”.

Pano izložbe, odnosno poglavlje kataloga pod naslovom “Žrtve prisilnog rada” započinje rečenicom: “Hrvati i Nijemci su progonili komunističke partizane” (“Kroaten und Deutsche verfolgten kommunistische Partisanen”). Nije jasno je su li Hrvati i Nijemci (mišljenja sam da bi bilo ispravno: ustaše i nacisti, a ne kako je navedeno) od progona izuzimali partizane koji nisu bili komunisti, ili su, kako to proizlazi iz navedene rečenice progonili isključivo partizane koji su bili komunisti. Ako je tvrdnja na njemačkom manje-više i suvisla, u “gastarbajterskom” prijevodu na hrvatski ona postaje u potpunosti nesuvislom.

Pano izložbe, odnosno poglavlje kataloga “Prisilni rad u NDH” započinje besmislrenom rečenicom: “Ustaše su htjele osnovati etnički čistu i konfesionalno katoličku Hrvatsku” (“Die Ustascha wollten ein ethnisch kroatisches und konfessionell katholisches Kroatien errichten”). Postavlja se pitanje što je, primjerice, s Nijemcima (folksdojčerima), Mađarima i Slovancima u NDH, koji nisu bili brojčano zanemarivi, te jesu li i njih ustaše namjeravale “etnički očistiti” s tadašnjih hrvatskih prostora? Nadalje, postavlja se pitanje što je s bosansko-hercegovačkim muslimanima, koje je ustaška promidžba definirala kao “cvijet hrvatstva”, kao i pripadnicima evangeličke i grkokatoličke vjeroispovijesti, a koji u NDH također nisu bili brojčano zanemarivi. Nije mi, naime, jasno u kojim izvorima ova tvrdnja nalazi uporište?

Pano "Obeštećenje i sjećanje u bivšoj Jugoslaviji i u Republici Hrvatskoj" donosi fotografiju s potpisom: "Demonstracija preživjelih logoraša iz koncentracijskog logora Lepoglava i bivših zatvorenika zatvora Savska cesta kao i drugih osoba u Zagrebu za oslobođenje glavnog grada Hrvatske, 1. svibanj 1945." ("Kundgebung in Zagreb von Überlebenden des KZ's Lepoglava und von einstigen Insassen des Gefängnis Savska Cesta sowie anderer zur Befreiung der kroatischen Hauptstadt, 1. Mai 1945"). Zbog nesuvislosti nije u potpunosti jasno o čemu ova rečenica, odnosno fotografija govori. Koliko mi je poznato u Zagrebu su 1. svibnja 1945. još uvijek ustaše, pa se može zapitati kako osobe na fotografiji u tada još uvijek glavnom gradu NDH mogu nositi transparent s natpisom "Tito"? Tko zna, možda su se navedeni logoraši iz Lepoglave i zatvorenici iz Savske ceste uključili u neku ustašku manifestaciju? Ipak je to malo moguće, štoviše nemoguće, pa spomenuta fotografija očito prikazuje neku poslijeratnu manifestaciju, možda prvomajsku proslavu 1946. Ako je pak tako, za kakvo to "oslobođenje glavnog grada Hrvatske" logoraši i zatvorenici demonstriraju?

Hrvatski tekst izložbe, kako na panoima, tako i u katalogu izložbe, loš je i krut prijevod sadržajno lošeg teksta sa njemačkoga. Možemo pretpostaviti da hrvatski prijevod nije lektoriran, a očito nije ni korigiran. Ponekad je "hrvatski" tekst izložbe i kataloga potrebno prevesti na hrvatski kako bi nam u potpunosti bilo jasno tko je tko i što je što. Primjerice navod: "Krajem svibnja 1942. godine viši SS- i Polizeiführer August Meyszner i hrvatski državni tajnik za pitanja sigurnosti Eugen Dido Kvaternik dogovorili su se da otpreme Srbe i Hrvate iz NDH na prisilni rad u njemačke logore u Norveškoj". Ispravno bi ipak bilo: "Krajem svibnja 1942. viši SS i policijski vođa August Meyszner i ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnosti Eugen Dido Kvaternik dogovorili su se da otpreme Srbe i Hrvate iz NDH na prisilni rad u njemačke logore u Norveškoj".

Kolikogod da uvažimo potrebu kontekstualiziranja problematike prisilnoga rada u NDH, ipak je previše digresija na izložbi, koje s naslovljenom temom imaju malo ili uopće nemaju veze. Primjerice pano "Drugi svjetski rat i Nezavisna Država Hrvatska" donosi fotografiju Ive Andrića, kao i fotografiju koja prikazuje rušenje sinagoge u Zagrebu. Zatim pano "Obeštećenje i sjećanje u bivšoj Jugoslaviji i u Republici Hrvatskoj" donosi slikovni prilog s potpisom "Savez antifašističkih boraca Hrvatske, Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990 – 2000" (sic!).

Pano "Prisilni rad i NDH: Improvizacije" donosi "Zapisnik sa sjednice njemačkih i hrvatskih zastupnika vlade o organizaciji slanja dobrovoljaca s područja NDH u Njemački Reich, svibanj 1941.". Pano "Strani radnici i prisilni rad" donosi slikovne priloge: "Plakat Nijemaca i ustaške uprave u Sarajevu kojim se vrbuju dobrovoljni radnici 1941.", "Ministarstvo rada Njemačkog Reicha, oglas kojim se traži radna snaga iz Nezavisne Države Hrvatske za Njemački Reich, 24. rujna 1941.", "Uzorak radnog ugovora za poljoprivredne radnike iz Jugoslavije u Njemačkom Reichu, veljača 1939." i "Dolazak iseljenika [za Ameriku] na kolodvor u Berlinu, oko 1900." (sic!).

Sve ove primjere autor izložbe i njegovi stručni savjetnici navode kao dokaz o prisilnom slanju radne snage u Treći Reich, pri čemu im nedostaje elementarne kritičnosti da se zapitaju nije li dio radne snage iz Kraljevine Jugoslavije još krajem 1930-ih odlazio na rad u Treći Reich samoinicijativno i dobrovoljno, kao i da je sličan dobrovoljan odlazak na rad u Treći Reich postojao i za vrijeme NDH? U spomenutom oglasu Ministarstva rada Trećeg Reicha od 24. rujna 1941. pozivaju se "zdrave i volje" ("gesunden und willigen") folksdojčerske i hrvatske žene i djevojke da se, uz odgovarajuću plaću, odazovu na rad u središnjoj Njemačkoj. Moglo bi se postaviti pitanje, jesu li autor izložbe i njegovi stručni savjetnici, ako su taj oglas uključili u njezin sastav, smatrali da su nacisti na prisilni rad odvodili i folksdojčerske žene iz NDH? Jesu li se autor izložbe i njegovi

stručni savjetnici očito zarobljeni u svome malom i dražesnom polit-korektnom svemiru ranog 21. stoljeća zapitali nisu li dobrovoljni odlazak na rad u Treći Reich neki građani Kraljevine Jugoslavije i kasnije NDH možda smatrali mogućnošću poboljšanja vlastite egzistencije?

Ukratko, brojne digresije u izabranim fotografijama i dokumentima, kao i tekst koji ih prati, u potpunosti odmiču od teme o kojoj je izložba navodno trebala govoriti.

I na kraju nije mi u potpunosti jasno što su autor i priređivači izložbe htjeli reći navodom: "2007. godine se po prvi put u Zagrebu, može otvoriti izložba na temu 'Prisilni rad i Nezavisna Država Hrvatska'" ("Im Jahre 2007 kann in Zagreb erstmals eine Ausstellung präsentiert werden, die sich des Themas 'Zwangsarbeit und der 'Unabhängige Staat Kroatien' annimmt").

Prisilni rad u Trećem Reichu i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ozbiljna je, štoviše preozbiljna tema, važna u sagledavanju sustavnog terora nad onima koji su proglašeni nepoželjnim državnim pripadnicima i neprijateljima "novog poretka". Tragična sudbina milijuna osoba na prisilnom radu u Trećem Reichu, odnosno stotina tisuća osoba na prisilnom radu u ili iz NDH, zaslužila je bolji, profesionalniji i pošteniji pristup autora, a i svih priređivača izložbe i kataloga.

Diletantski pripremljena izložba s popratnim katalogom, koja nakon Zagreba seli u Berlin gdje će biti otvorena u rujnu ove godine, nije ni najmanje na čast autoru, a ni navedenim stručnim savjetnicima. Izložbom i popratnim katalogom ne mogu se dičiti niti supriređivači, ponajprije Hrvatski državni arhiv, koji je izložbu udomio i suizdavač je kataloga izložbe. No, pitam se je li sve to nekog kod nas uopće i briga?

VLADIMIR GEIGER